

ANTA TRUMPA

Latvijas universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: onomastika, istorinė
leksikografija, semantika.

VIETOVARDŽIAI SU *SĀT*- „LATVIJOS VIETOVARDŽIŲ ŽODYNE“ (*LATVIJAS VIETVĀRDU VĀRDNĪCA*)¹

Place-names with the Component *sāt*-
in the Dictionary of Latvian Toponyms

ANOTACIJA

Straipsnis skirtas vietovardžių su *sāt*- „Latvijos vietovardžių žodyne“ (*Latvijas vietvārdu vārdnīcā*) analizei. Pradžioje pateikiamas trumpas žodyno aprašas, apibūdinami svarbiausi jo šaltiniai.

Beveik per šimtmetį rutuliojosi kalbininkų diskusija apie šiuo metu nebevartojamą dialektizmo *sāts* / *sāta* / *sāte*, kuris teišlikęs Latvijos vietovardžiuose, etimologiją, semantiką ir vartoseną. Dauguma diskusijos dalyvių vis dėlto nepritaria profesoriaus Jānio Endzelīno hipotezei dėl *sāts* finougriškos kilmės. Kadangi vietovardžiai su *sāt*- paplitę Kuržemėje, kuršių substrato teritorijoje, labiausiai tikėtina, jog tai senas kuršių kilmės žodis.

Straipsnyje nagrinėjami į „Latvijos vietovardžių žodyno“ *S*₁ tomą įtraukti dialektizmai su *sāt*-, jų semantika bei žemėlapiu iliustruojamas paplitimo arealas. Daroma išvada, kad vietovardžių su *sāt*- kiekis Latvijos vardyne linkęs mažėti, ypač mikrotoponimų grupėje. Matyt, latvių kalbos tarminis bendrinis žodis *sāts* / *sāta* / *sāte* anksčiau buvo labiau paplitęs, vėliau jo plotas siaurėjęs vakarų kryptimi, palikdamas pėdsakų oikonimuose.

ESMINIAI ŽODŽIAI: vietovardžių žodynas, mikrotoponimai, oikonimai, kuršizmai, dialektizmų nykimas.

¹ Straipsnis parengtas pagal Valstybės tyrimų programos *Letonics: history of Latvia, languages, culture and values* projektą *Studies of the Latvian language in the context of 21st century science*.

ANNOTATION

The article is looking at some of the Latvian place-names included in the “Dictionary of Latvian Toponyms” (*Latvijas vietvārdu vārdnīca*), namely those containing the component *sāt-*. It begins with a brief description of the dictionary and its sources.

The now-obsolete dialectal word *sāts* / *sāta* / *sāte* (‘house, home’) and its etymology, semantics and usage in Latvian place-names have been discussed for almost a century. The linguist Jānis Endzelīns proposed a hypothesis that this word might have Finno-Ugric origin, while several other linguists did not agree with this opinion. Since toponyms with the element *sāt-* are mostly observed in Kurzeme and, more precisely, in the territory formerly inhabited by the Baltic tribe of Curonians, it is believed that this lexeme has Curonian origin.

The article proceeds with the analysis of the words containing the element *sāt-* and included in the volume S₁ (which is still in progress) of the “Dictionary of Latvian Toponyms”. Their semantics and area of distribution are shown (illustrated in the map). It is concluded that this particular group of place-names tends to diminish, especially as regards microtoponyms. The dialectal word *sāts* / *sāta* / *sāte* has formerly been more widespread, but the area has shrunk, leaving some traces of the respective word in oikonyms in the western part of the territory.

KEYWORDS: dictionary of toponyms, microtoponyms, oikonyms, Curonian, disappearance of regional words.

„Latvijas vietovardžiu žodynas“ (*Latvijas vietvārdu vārdnīca*) yra daugiatomis, leidinys, pratešiantis Jānio Endzelīno dviejų tomų žodyną „Latvijos TSR vietovardžiai“ (*Latvijas PSR vietvārdi*) (I dalies 1 tomas A–J, 1956) ir I dalies 2 tomas K–O, 1961). Po ilgokos pertraukos XXI a. pradžioje, 2003 m., pagaliau pasirodė pirmasis „Latvijos vietovardžiu žodyno“ tomas, apimantis žodžius, prasidedančius *P* – *Paaglis–Piķu*, kurį pratęsė dar du raidės *P* tomai – 2006 m. *Pilaci–Pracapole* bei 2010 m. *Pracirika–Puožu*, taip pat 2013 m. yra išėjęs vienas raidės *R* tomas. Šiuo metu rengiamas pirmasis raidės *S* tomas *Sabači–Sēža*, kurį numatyta išleisti 2017 m.

LU Latvių kalbos institute parengto „Latvijos vietovardžiu žodyno“ pagrindą sudaro keletas šaltinių, iš kurių svarbiausia šiuo metu skaitmeninama maždaug 1 milijoną kortelių turinti Latvijos vietovardžiu kartoteka (LVK), susidedanti iš vietovardžiu, pradėtų užrašinėti ekspedicijose nuo XX a. penktojo dešimtmečio; archyvinė medžiaga, pavyzdžiui, Vidžemės 1638 m. arklų revizijos (vok. *Hakenrevision*) duomenys (VAR) ir 1826 m. dvarų revizijos duomenys, saugomi Latvijos valstybiniame istorijos archyve; taip pat įvairių publikacijų šaltiniai, įskaitant seniau leistus žodynus (iš jų minėtini, J. Endzelīno

dvitomis „Latvijos vietų vardai“ (*Latvijas vietu vārdi*, 1922; 1925), Jurio Plāķio dviejų dalių „Latvijos vietų vardai ir asmenvardžiai“ (*Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi*, 1936; 1939), Valdžio Jurio Zepo „Latgalos vietovardžiai“ (*The Placenames of Latgola*, 1984)). Minėtini ir naujausi „Latvijos vietovardžių žodyną“ papildantys šaltiniai iš palyginti neseniai leistų vietovardžių žodynų ir rinkinių, pavyzdžiui, Rutos Avotiņos darbas „Staburago valsčius. Vietovardžiai, geografija, kultūros paveldas“ (*Staburaga pagasts. Vietvārdi, ģeogrāfija, kultūras mantojums*, 2007), taip pat milžiniška Latvijos valstybinės geografinės erdvės agentūros (*Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra*) vietovardžių duomenų bazė (LĢIA 2011)².

Taigi tiek Latvijos vietovardžių kartoteka, tiek jau išleisti „Latvijos vietovardžių žodyno“ tomai, tiek jau parengti, bet neišleisti vietovardžių žodyno rankraščiai yra turtingas Latvijos vietovardžių aruodas, tapęs neišsenkamam šaltiniui tiriant latvių toponimiją.

Dirbant prie naujausio, dar neišėjusio „Latvijos vietovardžių žodyno“ tomo *Sabači–Seža-*, dėmesį patraukė gana didelis, užimantis daugiau nei septynis rankraščio puslapius žodyno straipsnis „Sāt“. Jo pagrindą sudaro ne koks nors visiems žinomas latvių kalbos apeliatyvas, bet mūsų laikais nebevertojamas ir net tarmėse nebepažįstamas žodis su savo morfologiniais variantais *sāts / sāta / sāte* ‘sodyba, sodybvietė’. Paaiškėjo, kad šis žodis, jo semantika, etimologija ir sąsajos su Latvijos vietovardžiais jau kone šimtmetį buvo tapę kalbininkų diskusijų objektu. Taigi ši straipsnio dalis bus skirta minėtajai diskusijai aptarti.

Anksčiau egzistavęs bendrinis žodis *sāts / sāta / sāte*, sudarantis daugybės Latvijos vietovardžių pagrindą, labiausiai buvo paplitęs Kuržemės regione. Dėl jo kilmės tyrėjų nuomonės skiriasi. Straipsnį apie Kuržemės vietovardžių su *sāt*- arealą jau 1926 m. paskelbė latvių kalbininkas J. Plāķis. Jame vietovardžių tyrėjas teigė, kad *sāts* yra baltiškos kilmės žodis, etimologiškai susijęs su la. *sāts*, *sātīgs*, lie. *sotis*, *sotumas*, *sotus*, sen. indų *sātu* ‘prieglauda, vieta išsigelbėti, pasislėpti’, „vis dėlto vietų varduose jis, berods, reiškias kažką kita“ (Plāķis 1926: 318). J. Plāķio nuomone, pradinė žodžio reikšmė buvusi ‘atvira, saulės apšviesta vieta miške’, iš kurios vėliau išsirutuliojo naujesnė reikšmė ‘išdirbtas laukas, vidury lauko pastatyti namai’ (Plāķis 1926: 319–320).

J. Plāķis savo straipsnyje pamini ir faktą, kad vietovardžiai su žodžio pradžios dmeniu **sāt-* įtraukti ir į Augusto Bielensteino darbą *Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*, atkreipdamas dėmesį į tai, kad „šis žodis buvo pažįstamas ir už dabartinės Kuržemės ribų“ (Plāķis 1926: 319); keleto vietovardžių esama ir iš dabartinės Lietuvos – *Lampsahnen, Dorf im Kirchspiel Preussisch-Kretingen* (Bielenstein 1892:

² Apie „Latvijos vietovardžių žodyną“ smulkiau žr. Balode 2009.

248), *Lampsaten* [A. Plākio klaidingai nurodyta: *Lamsaten*] (Bielenstein 1892: 279), *Narssatay* [A. Plākio klaidingai nurodyta: *Nassatag*], *Gesinde* (Bielenstein 1892: 389); vieną iš šių pavyzdžių – *Satagont* (Bielenstein 1892: 275 [A. Plākio klaidingai nurodyta: 175]) kaip pilies ar piliakalnio ir *kiligundos*, arba senoviškos administracinės apygardos, pavadinimą – A. Bylenšteinas mini kaip Suomijoje esantį vietovardį (Bielenstein 1892: 275).

Diskusiją pratęsę ir kitokios nuomonės dėl žodžio reikšmės ir kilmės laikėsi J. Endzelinas, kuris Kārlio Mīlenbaho „Latvių kalbos žodyne“ (Latviešu valodas vārdnīca, 1923–1932) tarp keleto kitų *sāts* homonimų kaip ketvirtąjį pateikia ir turintį reikšmę ‘eine Baustelle, alte Gesindestellen (statybvietė, kiemas, namų vieta)’. Įdomu, kad ir J. Endzelinas teikia nuorodą į A. Bielensteino darbą, tiesa, į kitą – „Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten [...]“, paminėdamas, kad Vakarų Kurzemėje *sāts*, *sāta* reiškias ‘Zaun, Bauerhof (tvora, sodyba)’. J. Endzelinas yra pirmasis, nors ir ne be abejonių, iškėlęs hipotezę, kad *sāts* yra finougriškos kilmės, tiksliau, pasiskolintas iš lyvių kalbos ir susijęs su estų *sāt* ‘eingeäuunter Platz; Rödung (aptverta vieta, kirtimas)’ (Mīlenbahs III 809).

Nesigilindamas į apeliatyvų *sāte*, *sāts* etimologiją, apie šio žodžio reikšmę ir ankstesnę vartoseną gimtojo Stendės valsčiaus vietovardžiuose savo 1939 m. straipsnyje „Vietų vardų gyvastis“ („Vietu vārdu mūžs“, 1939) yra rašęs ir kalbininkas Kārlis Draviņis. Jis užsimena, kad „per marus išmirusių ir pražuvusių namų laukus vadinę *satais* ar *satėmis* (par *sātiem* (vai *sātēm*)), [...] pvz., *Peķsāte*, *Pūcsāte*, *Mežitsāts*, *Sāti*, *Vēcsāte*, *Kneijsāts* u. c.“ (Draviņš 1939: 413). Autorius pripažįsta, kad medžiagos užrašymo metu – XX a. ketvirtajame dešimtmetyje – Stendėje apeliatyvo *sāts*, *sāte* jau nebegalėję paaiškinti, jo reikšmė šnektoje išnykusi. Jis šį reiškinį aiškino tuo, kad senieji *satai* (*sāti*), kitaip sakant, sodybvietėms priklausę laukai, praėjus marui ir namams tampant negyvenamiems, apaugdavę medžiais, krūmais, net tankiu mišku, o pats žodis išlikęs. „Pabrėžtina, kad dabar žodis *sāts* žmonių sąmonėje susijęs su senųjų sodybviečių sąvoka, vis dėlto nėra virtęs tiesioginiu jų žymikliu“ (Draviņš 1939: 413). Apie tai, kad „šiuos žodžius yra vartoję ir kaip vietovardžius, apibūdinant vietas, kuriose prieš marą ar prieš Šiaurės karą būta valstiečių sodybų“, XX a. pradžioje yra kalbėjęs ir A. Bielenšteinas (Bīlenšteins 2001: 133).

Dar vienas pritarėjas finougriškajai žodžio kilmės hipotezei yra estų latvistas Karlas Abenas, kuris savo 1957 m. straipsnyje „Skoliniai iš estų ir lybių kalbų latvių kalboje“ („Aizguvumi no igauņu un lībiešu valodas latviešu valodā“) patvirtina J. Endzelino nuomonę, laikydamas latvių *sāts* ‘namų vieta, sena sodybvietė’ patikimu estiško žodžio *saat* (Aben 1957: 203) skoliniu.

Ir 1957 m. išėjusioje studijoje apie atskirų latvių kalbos žodžių etimologijas latvių kalbininkas Ernestas Blesė abejoja latvių *sāts* finougriška kilme. Mokslininkas nurodo suomių kalbininko Eino Niemineno rašytą laišką: „Est. *sāt* yra

tarmybė, vartojama tik Saremos saloje bei Muhu saloje, taip pat Pernu apylinkėse. Šis žodis negali būti paveldėtas, veikiau jis pasiskolintas iš latvių kalbos“. Be to, E. Blesė abejoja, ar lyvių kalboje žodis **sāt* apskritai kada nors yra buvęs. (Blese 1957: 104). Dėl to kalbininkas mano, kad latvių *sāts* yra kuršiškos / latviškos kilmės ir daro prielaidą, kad jis giminiškas senovės prūsų gyvenamosios vietos pavadinimui *Satheken* bei pievos pavadinimui *Satho* (Blese 1957, 103, 109).

Vis dėlto, nors ir susilaikydamas nuo konkrečių komentarų, J. Endzelīno nuomonei nepritaria užsienyje gyvenęs latvių kalbininkas V. J. Zepas, 1962 m. anglų kalba paskelbęs savo tyrimą „Latvių ir suomių kalbų konvergencijos“ (*The Placenames of Latgola. A Dictionary of East Latvian Toponyms*) (Zeps 1962: 180).

Įtikinamesnių finougriškajai žodžio hipotezei prieštaraujančių argumentų turi estų kalbininkas Lembitas Vaba, kuris, savo knygoje apibūdindamas į estų kalbą iš latvių kalbos patekusius skolinius, teigia būtent atvirkščiai – daro prielaidą dėl *saat* latviškos kilmės (Vaba 1997: 196–197).

Ir Silvijai Raģei straipsnyje apie J. Endzelīno etimologizuotus Baltijos finų kalbų skolinius latvių kalboje buvo kilęs klausimas: jei žodis *sāts* būtų skolinys iš lybių kalbos, su kuriuo šios kalbos žodžiu jis būtų susijęs? „argi ne ar *sõt* ‘Scheiterhaufen (skaisčiai raudonas)’, kurį Ketunenai laiko latv. *sārts* skoliniu?“ (Raģe 2003: 315).

Apie *sāts* reikšmę ir kilmę savo straipsniuose, paskelbtuose įvairiais gyvenimo laikotarpiais, nuomonę yra pareiškusi latvių onomastė Valija Dambė. 1970 m. rusų kalba parašytame straipsnyje apie geografinius terminus Latvijos TSR toponimijoje kalbininkė pripažįsta, kad daugybės vietovardžių pagrindą sudarantis apeliatyvas *sāts* anuo metu, XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje, nebėra žinomas net tarmėse, vis dėlto autorė pripažįsta, kad veikiausiai tai buvo terminas, žymintis gyvenamąją vietą miške, kurio gyventojai vertėsi žemdirbyste. Ten pat V. Dambė užsimena ir apie J. Endzelīno hipotezę dėl finougriškos žodžio kilmės, vis dėlto ją atmesdama ir darydama prielaidą, kad galimos sąsajos su latvių *sēt* ‘sėti’ ir *sēta* ‘sodyba’ įrodo indoeuropietišką žodžio kilmę (Dambe 2012b: 198). Savo ruožtu beveik po keliolikos metų, 1986-aisiais, publikuotame straipsnyje „Kalbų sąlytis Šiaurės Kuržemės vietovardžiuose“ („Valodu saskare Ziemeļkurzemes vietvārdos“) V. Dambė nuomonę reiškia jau atsargiau, pripažindama, kad žodžio *sāts* etimologija ir kilmė nevisiškai aiškios, tuo vis dėlto ne visai paneigdama J. Endzelīno nuomonę. Priešingai nei savo 1970 m. straipsnyje 1986 m. V. Dambė pripažįsta, kad „su žodžiu *sēta* Kuržemės *sāts* visiškai nesusijęs“, taip paneigdama savo pačios anksčiau išsakytą nuomonę dėl neabejotinai indoeuropietiškos žodžio kilmės. Šiame straipsnyje autorė taip pat pateikia vietovardžių su *sāt* paplitimo žemėlapi, remdamasi tuo metu turėta Latvijos vietovardžių žodyno rankraščio medžiaga ir, beje, vietovardžius

skirstydama pagal kamienus ir baigmenis, o ne pagal žymimą objektą ar reikšmes (Dambe 2012a: 268).

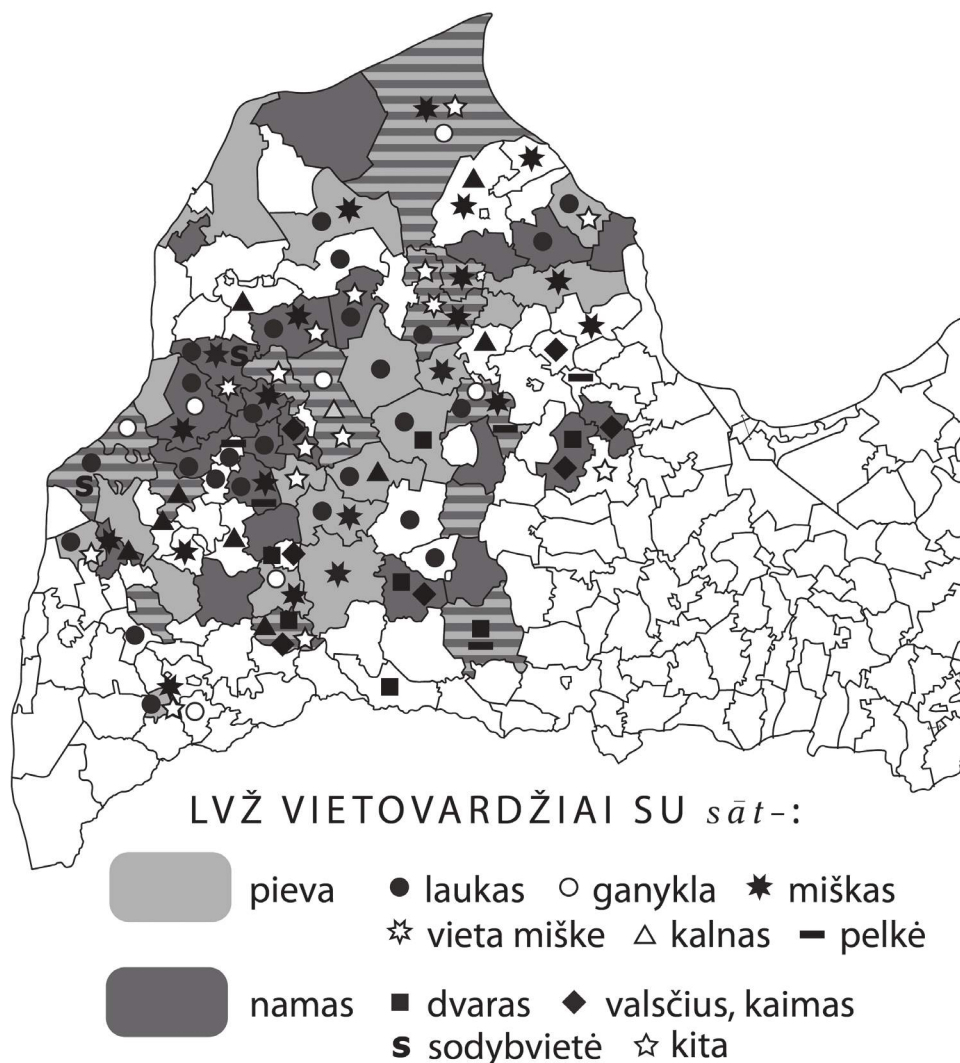
Netiesiogiai, apibūdindamas latvių kalbos žodį *pilsēta* ir *pilsāts* kilmę, žodį *sāta* savajame „Latvių kalbos etimologijos žodyne“ (*Latviešu etimoloģijas vārdnīca*) apžvelgia ir Konstantīnas Karulis. Kalbininkas mano, kad anksčiau Kuržemėje paplitusios formos *pilsāts* pagrindą sudaro *pils* + *sāts*, kitaip sakant, ‘pilies laukas, vieta priešais pilį ar apie ją’. Patį žodį *sāts*, remdamasis jo paplitimo arealu, K. Karulis visai pagrįstai laiko kuršių kalbos žodžiu, o apie J. Endzelīno hipotezę dėl finougriškos žodžio *sāts* kilmės nė neužsimena. K. Karulis, beje, pamini ir XIII a. kuršių istorinės žemės Klaipėdos apylinkėse pavadinimą *Pilsaten* (Karulis II 50–51).

Galų gale, grįždami prie rašomame „Latvijos vietovardžių žodyne“ esančių vietovardžių su *sāt-*, galime konstatuoti, kad esama jų gausos ir įvairovės tiek kaip senesnių nomenklatūros žodžių, pvz.: *Bērznieku sāta* pieva Varmėje (Endzelīns II 106; Plāķis 1939: 167; nebefiksuotas 1962), *Brūžu sāta* laukas Turlavoje (Endzelīns II: 105; Plāķis 1936: 165; nebefiksuotas 1972), tiek kaip pamatinių žodžių, pvz.: *Sāta kalns* kalnas Aprikiuose (1958), *Sātu muiža* dvaras Grenčiuose (Endzelīns II 134).

Išanalizavus 286 vartosenos atvejus matyti, kad vietovardžių pagrindą sudarantis žodis *sāts* dažniausiai pasitaiko pievų pavadinimuose (~ 23 %), pvz.: *Bundžu sāta* pieva Varmėje (Endzelīns 1925: 106; Plāķis 1936: 167; nebefiksuotas 1962), *Sāt* pieva Jūrkalnėje (Plāķis 1936: 52; nebefiksuotas 1969), *Sātiņi* pieva Purmsatuose (Endzelīns 1925: 20; Plāķis 1936: 53; *Sātiņi* 1955); taip pat namų, sodybų pavadinimuose (~ 19,93 %), pvz.: *Sāta Juôrši* sodyba Kraukliuose (1970), *Čīmsāti* namas Gudeniekuose (1973); laukų pavadinimuose (~ 15,38 %), pvz.: *Brūžu sāta* laukas Turlavoje (Endzelīns 1925: 105; Plāķis 1936: 165; nebefiksuotas 1972), *Sātiņlauks* laukas Alsungoje (1970); miškų pavadinimuose (~ 11,53 %), pvz.: *Buñdžu sāta* miškas Rankiuose (Plāķis 1936: 143), *Jātniēksāte* miškas Zlėkose (1963), *Jahtnik fahte* (Plāķis 1936: 296); kalnų pavadinimuose (~ 4,54 %), pvz.: *Sāta kalns* kalnas Aprikiuose (1958); dvarų pavadinimuose (~ 4,19 %), pvz.: *Vaīmsāta* dvaras Nykracėje (Endzelīns 1925: 10); ganyklų pavadinimuose (~ 3,15 %), pvz.: *Buciņu sāta* ganykla Rudbaržuose, prie senosios vaistinės (1966), *Kalējsāts* ganykla Matkulėje (Endzelīns 1925: 116; Plāķis 1936: 205; 1962); valsčių, kaimų, kitų gyvenamųjų vietų pavadinimuose (~ 3,15 %), pvz.: *Sātiņu pagasts* valsčius (1953), *Siēksātes pagasts* valsčius (Endzelīns 1925: 21). Tik paskirais atvejais *sāt-* sudaro pelkių, valsčių, griovų, negyvenamų vietų, klonių, pervalkų, tvenkinių, malūnų, kelių, kaimų ir kitų objektų pavadinimų pagrindą.

Keletui dviejuose Vakarų Kuržemės valsčiuose – Ėduolės bei Sakos – užfiksuotų vietovardžių su *sāt-* J. Plāķis kategorinę priklausomybę nurodė žodžiu

sāta (Plāķis 1936). Matyt, šiuose valsčiuose dar vietovardžių užrašymo metu, XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, *sāta* buvo pažįstamas ir gyvojoje kalboje vartojamas bendrinis žodis, ne tik vietovardžiuose sustingusi forma. Dėl to statistškai išskirta dar viena grupė – sodybviečių (*sāta*) pavadinimai (~ 5,24 %), pvz.: *Pētersāt* Ēduolėje (Plāķis 1936: 265), *Duhņu ģahta* sodybvietė Sakoje (Plāķis 1936: 58).

1 PAV. Vietovardžių su *sāt-* paplitimas pagal „Latvijas vietovardžių žodyno“ medžiagą

Nagrinėjant vietovardžių su *sāt* semantiką „Latvijos vietovardžių žodyne“ matyti, kad esama dviejų didelių grupių: pirmoji – didesnioji – yra mikrotoponimų grupė: pievų, laukų, ganyklų, kalnų bei miškų pavadinimai; antrąją didelę grupę sudaro oikonimai – šiuo atveju daugiausia namų (sodybų), taip pat dvarų, valsčių bei kaimų pavadinimai. Taigi atrodo, kad ši medžiaga veikiau patvirtina jau J. Plāķio išsakytą mintį, kad bendriniai žodžiai (apeliatyvai) *sāts*, *sāta*, *sāte* iš pradžių reiškę ‘pievą, lauką (galimas dalykas, esantį miške)’, tik po to pradėti vartoti ir apie namus esantiems laukams pavadinti, vėliau paplito ir namų (sodybų), dvarų ir didesnių gyvenamųjų vietų, pavyzdžiui, kaimų bei valsčių pavadinimuose. Kai kur, pavyzdžiui, Stendėje, žodis *sāts* imtas vartoti ir seniesiems namams ir apie juos esantiems laukams bei kitoms vietoms įvardyti.

Palyginus įvairių laikotarpių medžiagą Latvijos vietovardžių kartotekoje bei „Latvijos vietovardžių žodyno“ rankraštyje, darytina išvada, kad vietovardžių su *sāt*- kiekis latvių toponimijoje mažėja. Daugybės namų, pievų, laukų bei ganyklų vardų, surašytų XX a. pradžios rinkiniuose, praėjus pusei amžiaus arba visiškai dingusi pati realija, arba vietiniai gyventojai nebežino jos pavadinimo.

Svarbu pažymėti, kad iš 1936 m. J. Plāķio knygoje *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi* publikuotų 158 vietovardžių su *sāt*- tik 70 (arba ~ 44 %) užfiksuota vėliau, daugiausia XX a. septintajame dešimtmetyje, užrašytoje medžiagoje. Kadangi nuo to laiko praėjo jau maždaug pusšimtis metų, labai tikėtina, jog iki šiol šių žodžių, ypač mikrotoponimų, nykimas, vyko toliau.

Įdomu, kad tarp vietovardžių, kurie, informantų nuomone, anksčiau egzistavę, bet dabar jų nėra, dominuoja namų bei dvarų pavadinimai. Akivaizdu, jog tai nulėmė istorinė situacija, dvarai po Antrojo pasaulinio karo virto mokyklomis ar kitomis visuomeninėmis įstaigomis, ir sodybos dėl įvairių dramatiškų istorijos įvykių nyko tiek per karą, tiek pokariu, tiek ir vėlesniais laikais. Tarp vietovardžių, apie kurios informantai nėra girdėję visiškai, dominuoja pievų bei laukų pavadinimai. Ši aplinkybė patvirtina jau 1939 m. K. Draviņo pastebėtą vietovardžių su *sāt*- tendenciją: „[...] esama grėsmės užmiršti tuos vietų vardus, kuriais pavadinti objektai arba išnykę, arba gerokai pasikeitę [...], arba bendraujant labai retai minimi, arba taip pat paraleliai gavę naują vardą, kuris stumia senąjį į šešėlį“ (Draviņš 1939: 411). Tiesa, mikrotoponimams apskritai būdinga tendencija keistis, o jų skaičiui mažėti.

Remiantis „Latvijos vietovardžių žodyno“ duomenimis, matyti, kad rytinėje kalbamojo ploto dalyje dėmenų su *sāt*- daugiausia esama namų bei dvarų, o ne pievų, laukų pavadinimuose ar kituose mikrotoponimuose. Išimtį sudaro 2011 m. du greta užfiksuoti vienos pelkės pavadinimai Zvardėje: *Sātu purvs* bei *Sātu liekna* (LĢIA 2011). Tai tikrai leidžia manyti, kad tikrinio žodžio paplitimas iš pradžių galėjęs būti didesnis, vėliau arealas siaurėjęs vakarų kryptimi, palikdamas pėdsakų oikonimuose.

Tiek ankstesni tyrimai (J. Plāķio, V. Dambės ir kt.), tiek naujausia „Latvijos vietovardžių žodyno“ medžiaga patvirtina, kad vietovardžiai su *sāt-* paplitę Kuržemėje, visoje kuršių substrato teritorijoje (žr. 1 pav.), o atskiri vietovardžiai toli nuo šio regiono veikiau yra kitokios kilmės ir turi kitokią reikšmę (Dambe 2012a: 269). Tai vis dėlto dar kartą leidžia atmesti J. Endzelino prielaidą dėl žodžio *sāts* lybiškos ar estiškos kilmės.

Šias abejones dar labiau sustiprina kai kurie Lietuvos vietovardžiai, pavyzdžiui, *Sōtupis* upė Žarėnuose (Telšių raj.) ir *Sōtai* pieva Kvėdarnoje, kurį lietuvių onomastas Aleksandras Vanagas, nors ir atsargiai, vis dėlto sieja su latviškais pievų pavadinimais *Sāta*, *Sāts*, *Valta-sātu upe*, vietovardžiu *Pūc-sāte*, žyminčiu vietą miške, bei kitais Latvijos vietovardžiais su *sāt-* (Vanagas 1981: 310). Kaip žinoma, minėtieji lietuviški vietovardžiai patenka į istorinį kuršių arealą. Be to, *sāts* kuršišką kilmę patvirtinančių vietovardžių sąrašą papildė ir į A. Bylenšteino darbą *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache* [...] įtraukti pavyzdžiai: „Lapsahten, Dorf im Kirchspiel Preussisch-Kretingen“ (Bielenstein 1892: 248), „Lampsaten (litt. Lāpsatē); cf bei Спрогисъ, l. с. Ломосатишки, село въ Гондынг. в.“ (Bielenstein 1892: 279), bei K. Karolio minėtasis suvokietintas apie Klaipėdą buvusios Pilsoto (*Pilsaten*) žemės vardas.

Išvados

1. Vietovardžių su *sāt-* kiekis Latvijos toponimijoje, ypač mikrotoponimijoje, turi tendenciją mažėti. 2. *Sāts* / *sāta* / *sāte* finougriška kilmė abejotina, tai veikiausiai senas indoeuropietiškas žodis, turintis relikto mikrotoponimuose ir oikonimuose kadaise kuršių gyvenamose teritorijoje Latvijoje bei šiek tiek ir Lietuvoje. 3. Latvių kalbos tarminio žodžio *sāts* / *sāta* / *sāte* paplitimas anksčiau galėjęs būti platesnis, tačiau vėliau arealas siaurėjęs vakarų kryptimi, nykimo zonoje palikdamas pėdsakų oikonimuose.

LITERATŪRA

1962 [ar kiti nurodyti metai] – tais metais vykusių toponimų rinkimo ekspedicijų medžiaga.

Aben Karl 1957: Eesti ja liivi laene läti sõnavaras. – *Emakeele seltsi aastaraamat* 3. Tallin: Eesti Riiklik kirjastus.

Avotiņa Ruta 2007: *Staburaga pagasts. Vietvārdi, ģeogrāfija, kultūras mantojums*. Rīga: Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra.

Balode Laimute 2009: Vietvārdu vārdnīcas un to struktūra: somu, igauņu, lietuviešu un latviešu pieredze. Toponymic Dictionaries and Their Structure: Finnish, Estonian, Lithuanian, and Latvian Experience. – *Latvijas Universitātes raksti*, 746. sēj. *Valodniecība. Latvistika un somugristika*. Rīga: Latvijas Universitāte.

Bielenstein August 1892: *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands*. St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Bīlenšteins Augusts 2001: *Latviešu koka celtnes un iedzīves priekšmeti. Pirmā daļa. Latviešu koka celtnes*. Rīga: Jumava.

Dambe Vallija 2012a: Valodu saskare Ziemeļkurzemes vietvārdos. – *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 258–278.

Dambe Vallija 2012b: Географически термины в топонимии Латвийской ССР. – *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 197–199.

Draviņš Kārlis 1939: Vietu vārdu mūžs. – *Ceļi* 9, 407–418.

Endzelīns Jānis I–II: *Latvijas vietu vārdi*. 1: *Vidzemes vārdi*; 2: *Kurzemes un Latgales vārdi*. Rīga: A. Gulbis, 1922–1925.

Endzelīns Jānis 1956–1961: *Latvijas PSR vietvārdi*. I₁. A–J; I₂. K–O. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Karulis Konstantīns I–II: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1992.

Latvijas vietvārdu vārdnīca. Paaglis – Piķu-, 2003; Pilaci – Pracapole, 2006; Pracirika – Puožu-, 2010; R, 2013. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

LĢIA – Valstybinės agentūros *Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra* vietovardžiu duomenų bazė, 2011.

LVK – Latvijos vietovardžių kartoteka, saugoma LU Latvių kalbos institute.

Mīlenbahs Kārlis I–IV: *Latviešu valodas vārdnīca* 1–4, rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.

Plāķis Juris 1926: Pilsāts – pilsēta. – *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 01.04.1926., 318–320.

Plāķis Juris 1936–1939: Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. I. Kurzemes vārdi. – *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes serija*. IV, 1; II. Zemgales vārdi. – *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes serija*. V, 5. Rīga: Latvijas Universitāte.

Raģe Silvija 2003: Baltijas somu valodu aizguvumi latviešu valodā, ko pirmais etimoloģizējis J. Endzelīns. – *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 271–336.

Vaba Lembit 1997: *Uurimusi läti–eesti keelesuhetest*. Tallinn–Tampere: Eesti Keele Instituut, Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.

Vanagas Aleksandras 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas.

VAR – Vidzemes 1638. gada arklu revīzija. Latviešu novadi. I–III. – *Latvijas vēstures avoti*. IV. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens 1938–1941.

Zeps Valdis Juris 1962: *Latvian and Finnic Linguistic Convergences*. *Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series*. Published by Indiana University, Bloomington, Mouton & Co, The Hague, The Netherlands, 1962, Vol. 9.

Zeps Valdis Juris 1984: *The Placenames of Latgola. A Dictionary of East Latvian Toponyms*. Madison, Wisconsin: Baltic Studies Center.

Place-names with the Component *sāt-* in the Dictionary of Latvian Toponyms

SUMMARY

“Dictionary of Latvian Toponyms” (*Latvijas vietvārdu vārdnīca*) is a rich source of materials for the researchers of Latvian place-names. It contains data from the card files of Latvian toponyms gathered during earlier times, archival materials, toponym dictionaries published during different periods of time, etc. Volume S₁, which is still in progress, contains an extensive entry devoted to the component „Sāt”, covering almost 7 pages.

Latvian dialectal word *sāts* / *sāta* / *sāte* (‘house, home’), as well as its semantics, etymology and reflection in place-names, has been discussed by Latvian linguists for almost a century. The opinions about its origins have been varied – J. Endzelīns and K. Abens believed that it might be a borrowing from Estonian or Livonian, while most other researchers agreed with J. Plāķis stating that it is an Indo-European word.

The materials included in the “Dictionary of Latvian Toponyms” confirm the earlier knowledge that toponyms with *sāt-* are mostly used in Kurzeme and, more precisely, in the territory of the Curonian language substratum.

In most cases, *sāt-* is observed in microtoponyms (names of meadows, fields and forests), but there is also a considerably large group of oikonyms (names of farmhouses, manors and rural territories). In the eastern part of the area, the root *sāt-* mainly survives

in oikonyms, thus confirming the fact that microtoponyms are likely to disappear first when the respective appellative is no longer used. Obviously, the usage of the appellative *sāts* began to diminish.

Summing up the opinions of linguists and the data from the dictionary of toponyms, the article presents the following conclusions:

1) place-names with the root *sāt-* in Latvia tend to diminish, especially in microtoponyms, 2) the dialectal noun *sāts* / *sāta* / *sāte* used to be more widespread in the past, but its usage has gradually shrunk, leaving some traces in oikonyms; 3) *sāts* / *sāta* / *sāte* does not seem to have Finno-Ugric origin; it is most probably an archaic Indo-European word whose traces can be observed in the territory formerly inhabited by the Curonians in Latvia, and also some parts of Lithuania.

Īteikta 2015 m. balandžio 7 d.

ANTA TRUMPA

Latvijas Universitetas, Latvių kalbos institutas

Akadēmijas lauk. 1-913, LV-1050 Rīga, Latvija

antat@latnet.lv